

Dreptul privat în Transilvania integrată în Imperiul Habsburgic și în Monarhia Austro-Ungară (1690–1918)

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Doctor în drept (PhD), profesor universitar
Universitatea din Szeged,
Facultatea de Drept și Științe Politice
E-mail: homokijuris.u-szeged.hu

REZUMAT

Prezentul studiu urmărește transformarea instituțiilor feudale ale dreptului civil aplicabil în Transilvania și modernizarea dreptului civil transilvănean de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când această regiune s-a aflat sub influența Monarhiei Habsburgice, în forma sa absolutistă (imperialistă) și apoi dualistă (constituțională). În această perioadă normele de drept de sorginte medievală au fost transformate ca urmare a unor reforme repetate pentru a permite desființarea instituțiilor feudale, precum proprietatea avitică sau restrângerea capacității de folosință a femeii. Autoarea prezintă elementele semnificative din punctul de vedere al dreptului privat al acestor transformări, care au rezultat finalmente în crearea condițiilor pentru dezvoltarea circuitului civil și comercial modern în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în urma compromisului austro-ungar. Sunt prezentate și normele dreptului privat care au fost adoptate în Transilvania în urma reunirii teritoriului acesteia cu Regatul Ungariei ca efect al acestui compromis. În cadrul studiului, unele norme de drept civil specifice, aplicabile numai anumitor grupuri etnice sunt de asemenea prezentate, diversitatea etnică și normativă fiind specifică acestei regiuni.

CUVINTE CHEIE

monarhia habsburgică, monarhia dualistă, Transilvania, reforma dreptului feudal, modernizare.

The Private Law of Transylvania Integrated into the Habsburg Empire and the Austro-Hungarian Monarchy (1690–1918)

ABSTRACT

This study follows the transformation of feudal institutions of civil law applicable in Transylvania and the modernization of Transylvanian civil law from the end of the 17th century to the end of the 19th century, when this region was under the influence of the Habsburg monarchy, in its absolutist (imperialist) and then dualistic (constitutional) forms. During this period, the rules of law of medieval origin were transformed as a result >>

>> of repeated reforms to allow the abolition of feudal institutions, such as feudal ownership or restriction of women's capacity to exercise their rights. The author presents the significant elements of these transformations, from the point of view of private law, which finally resulted in creating the conditions for the development of modern civil and commercial exchange in the last decades of the 19th century, following the Austro-Hungarian compromise. The rules of private law that were adopted in Transylvania following the reunification of this territory with the Kingdom of Hungary, as a result of this compromise are also presented. The study also presents some specific civil law rules, applicable only to certain ethnic groups, ethnic and normative diversity being specific to this region.

KEYWORDS

Habsburg Monarchy, dual monarchy, Transylvania, reform of feudal law, modernization.

I. IZVOARELE DREPTULUI

Diploma semnată de către Împăratul Leopold I în luna octombrie a anului 1690 și proclamată solemn în 4 decembrie 1691 a determinat integrarea și poziționarea Transilvaniei în cadrul Imperiului Habsburgic din punct de vedere al dreptului public. Puterea legislativă a fost în continuare păstrată de Dieta cu o singură cameră, atribuțiile executive au fost îndeplinite de guvernul ales de către Dietă. Membrii acestuia și guvernatorul care a condus executivul însă trebuiau confirmați în funcțiile lor de către împărat. Organizarea administrativă a teritoriului Transilvaniei a rămas în continuare în mâinile comitatelor maghiare și a scaunelor secuiești, respectiv săsești.

Diploma Leopoldină a reglementat în principal statutul de drept public al Transilvaniei în interiorul Imperiului Habsburgic, iar unele dintre prevederile acesteia au confirmat existența continuată a unor instituții ale dreptului privat. Acest lucru era aplicabil și izvoarelor dreptului aflate în vigoare în Transilvania, deoarece din punctul de vedere al dezvoltării dreptului privat, Diploma nu a constituit o limită de epocă. Raporturile dintre oameni au rămas definite și în perioada Imperiului Habsburgic de izvoarele de drept ale secolelor precedente. Cele două izvoare principale ale dreptului au rămas constituite în mod neschimbat de *dreptul cutumiar* și de *lege*; practica judiciară cotidiană s-a bazat și în Transilvania pe Tripartitul lui Ștefan Werbőczy și pe culegerile de legi aflate în vigoare, *Approbatae Constitutiones* și *Compilatae Constitutiones*. Acest lucru a fost confirmat și de Diploma Leopoldină. Împărăteasa Maria Tereza a dispus și culegerea actelor normative născute ulterior, astfel luând naștere Articuli Novellares. Între membrii secuimii și între sași însă normele consemnate în propriile lor statute au reglementat raporturile juridice de drept privat, dintre care au dobândit o însemnătate deosebită legile satelor secuiești.¹

1 Dósa Elek (1861a): *Erdélyhoni jogtudomány. Első könyv: Erdélyhoni közjogtan*, Kolozsvár; Haller Károly (1865): *Az általános polgári Törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes...*, Kolozsvár; Imreh István (1983): *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, București.

Deși de demult statutele și legile confirmate de uzanțe ale localității Sepsiszerjafalva sunt consemnate în parte în scris și parțial coroborate usu antiquo, din acest motiv am procedat comuni voto et unanimi consensu, ca frumoasele ordonanțe și vechile legi acceptate de strămoșii noștri când ratio status ac temporis permite, să le confirmăm deopotrivă neatînse și neschimbate [...] (Szemerjafalva, 1771)²

În afara confirmării vechilor izvoare ale dreptului, Diploma a confirmat și vechile donații de domenii făcute de regi și principii transilvăneni și a asigurat că averile ce au revenit fiscului regal cu titlul stingerii neamului pot fi donate exclusiv „pământelor” vrednici.

Păstrarea izvoarelor dreptului și a privilegiilor aflate în vigoare în Transilvania – cu excepția dreptului la insurecție – a fost confirmată de Leopold II în Diploma sa inaugurală și ele au fost sumarizate în Legea II din anul 1790.

[...] toate libertățile comune, imunitățile, privilegiile și normele administrației locale, drepturile comune, legile și cutumele [...] de vechii regi și strămoșii noștri de memorie ilustră permise și confirmate [...] ale Ungariei și Părților anexate la aceasta [...] le vom păstra cu tărie și sfințenie [...] (Legea II din 1790)

Deși Dieta convocată în 1790, asemănătoare celei din Ungaria, a constituit așa-numitele „comisii regnicolare”, acestea nu au adoptat măsuri semnificative care să afecteze dreptul privat. Legile XVI și XVII din 1791 au statuat că nobilii care trăiau pe teritoriul Transilvaniei aveau aceleași drepturi ca și nobilii din Ungaria.

[...] cu privire la statutul și libertățile nobililor și fiilor patriei, în continuare se va aplica principiul reciprocității, ca nobilimea Ungariei aici în Transilvania și deopotrivă nobilimea transilvăneană în nobila Ungarie, se vor socoti fără orice impediment care ar putea fi invocat, ca membri veritabili ai aceleiași Coroane beneficiari ai acelorași privilegii nobiliare.

Legea XXVI din anul 1791 a dispus încetarea obligațiilor iobagilor în ceea ce privește dispoziția asupra persoanelor lor, iar dacă îndeplineau prestațiile datorate către moșier le asigura și dreptul la libera relocare (mutare). Celelalte chestiuni legate de proprietatea feudală au fost dezbătute numai de către Dieta din anul 1847, după ce Dieta din Ungaria din anul 1840 a permis liberarea voluntară a iobagilor, iar Miklós Wesselényi a publicat lucrarea sa cu titlul *Despre prejudecăți*, în care a revendicat și pentru iobagii transilvăneni desființarea sarcinilor feudale.

În materia căsătoriilor, Legea XXXIV din anul 1791 a păstrat dreptul autorităților seculare de a proceda, iar Legea LII a dispus referitor la orfani și la tutelă. Prin Legea

2 Imreh (1983): p. 16. Traducerea este a autoarei. Toate traducerile sunt ale autoarei, dacă notele de subsol nu indică alt izvor al traducerii.

LIII din anul 1791 a fost confirmată libertatea confesională atribuită de Leopold I celor patru religii recepte.

Schimbări marcante în dezvoltarea dreptului privat au intervenit numai în anul 1848, când Dieta convocată pentru 29 mai 1848 a pronunțat, prin Legea nr. I, unirea Transilvaniei cu Ungaria și prin aceeași lege a consacrat deplina egalitate de drepturi între cetățeni.

[...] în patria-soră Ungaria, egalitatea în drepturi a tuturor locuitorilor stă stipulată și se află în vigoare și în același fel și aici, cu privire la toți locuitorii patriei noastre, fără deosebire de națiune, limbă și religie, se recunoaște ca principiu etern și de nemodificat, și toate legiunile contrarii prin aceasta se declară abrogate.

Prin această lege, „stările recepte au abrogat acele privilegii proprii de care s-au bucurat în temeiul vechilor legi feudale”.³

În legătură cu egalitatea în fața legii au fost și declararea prin lege a libertății confesionale (Legea IX), a libertății presei (Legea VIII), a egalității în sprijinirea bugetului public (principiul egalității fiscale, Legea VII), iar la toate acestea s-a adăugat liberarea iobagilor (Legea IV). Conform celui din urmă act normativ, inclusiv în Transilvania, instituția cunoscută ca *avicitas* (*ius aviticum*), care prevedea caracterul familial al proprietății funciare în forma proprietății ginții – un întreg sistem de limitare a drepturilor de proprietate asupra bunurilor moștenite de la antecesorii –, a fost abolită, drepturile feudale fiind desființate și, ca urmare a liberării iobagilor, sistemul obligațiilor iobagului față de stăpân a fost de asemenea desființat. În comitatele maghiare ale Transilvaniei, în provinciile secuilor și sașilor, toate obligațiile de prestații în natură impuse iobagilor au fost abrogate și a fost prevăzută prin lege trecerea în proprietatea iobagilor liberați a gospodăriilor folosite de aceștia. Despăgubirea moșierilor pentru liberarea iobagilor se dorea a se realiza, în mod asemănător soluției din Ungaria, din fonduri publice. Prin această măsură, țăranimea ar fi fost scutită de povara achitării despăgubirilor. O problemă aparte a fost constituită de *jelerii* care locuiau pe domeniile conacului, date în folosința lor de către moșier, deoarece aceste fonduri au rămas în proprietatea moșierului și, în pofida faptului că jelerii au devenit liberi în persoana lor, trebuiau în continuare să suporte povara prestațiilor în muncă datorate în schimbul folosirii fondului. Mai mult, deși erau proprietarii casei ridicate pe fondul moșierului, totuși nu li se atribuisese dreptul de proprietate asupra parcelei pe care casa lor fusese ridicată. Cu probleme similare s-au confruntat jelerii care au locuit pe fonduri supuse reglementării moșiei secuiești, deoarece legea a considerat moștenirea secuiască drept echivalentă cu domeniile conacului, care puteau fi utilizate numai cu titlu precar de către jeleri. (Dezvoltarea istorică a moșiei secuiești și conținutul juridic al acesteia au fost descrise de Ákos Egyed).⁴

3 Egyed Ákos (2001): Erdély 1848-i utolsó rendi országgyűlésének szerepe a polgári átalakulás előkészítésében, *Korunk* nr. 3/2001.

4 Egyed Ákos (2016): A székely örökség în Benkő Elek, Oborni Teréz (ed.): *Székelyföld története I*, MTA-BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, p. 348-367.

În secuime se consideră domeniu al conacului liber de orice sarcină obârșia secuiască (siculica haereditas) și din acest motiv, deoarece în mod îndeobște cunoscut averea secuilor care-și plătesc dările și vin sub arme constituie de cele mai multe ori moșie secuiască liberă de sarcini, la colonii locuitori pe aceste fonduri, scutirea care asupra altor iobagi prin efectul prezentei legi de îndată intră în vigoare se va întinde numai în acele cazuri în care [...] proprietarii secu [...] n-ar putea dovedi că fondul și pământul oarecare, aflat pe mâna colonilor lor, aparține conacului sau moșiei secuiești. (Legea IV din 1848, paragr. 6)

Legile adoptate de Dieta de la Cluj și promulgate de către împărat în 1848 au asigurat egalitatea în drepturi, libertatea confesională și, prin înlăturarea regimului proprietății feudale, au instituit principiul sancționării și inviolabilității dreptului de proprietate pentru nobilime și țărănime deopotrivă. Formarea statului și a societății burgheze a creat o oportunitate pentru transformarea raporturilor juridice de drept privat în conformitate cu acest model. O problemă a fost cauzată de lipsa, atât în Ungaria cât și în Transilvania, a unui cod care să reunească principalele norme ale dreptului civil, iar instituțiile juridice care au format baza societății feudale trebuiau înlocuite de noi norme juridice.

În urma proclamării uniunii ar fi căzut în sarcina Dietei din Ungaria ca, în conformitate cu prevederile Legii XV din anul 1848, să impună ministerului de resort pregătirea unui proiect de lege care să reglementeze raporturile juridice de drept privat. Perioada revoluției și cea a războiului de independență însă nu au permis realizarea unei codificări pașnice, astfel încât rezolvarea acestei probleme a revenit curții austriece în urma zdrobirii mișcării pentru independență. Deși Ignác Frank⁵ a fost solicitat să pregătească o propunere în acest sens, acesta nu a acceptat sarcina. În urma acestui refuz, curtea a hotărât să pună în vigoare în Ungaria (începând cu data de 1 mai 1853) și în Transilvania (începând cu data de 1 septembrie 1853) Codul civil austriac (ABGB), adoptat încă din anul 1811, care se afla deja în vigoare în provinciile hereditare ale Austriei începând din 1812. Astfel, a fost realizată impunerea unei norme de drept străin. În sine însă, nici măcar intrarea în vigoare a ABGB nu a dus la rezolvarea tuturor problemelor. Deși structura ABGB a fost corespunzătoare reglementării cutumiare a raporturilor patrimoniale de drept privat, totuși normele care guvernau raporturile de proprietate și de moștenire caracterizate de concepții feudale nu puteau fi de îndată înlocuite cu noile reglementări. ABGB-ul, de asemenea, nu a produs efecte retroactive și de aceea a necesitat măsuri tranzitorii, care se doreau a fi implementate prin așa-numita Patentă privind desființarea proprietății ginții (1852). Prin aceasta, nu doar că a fost confirmată abrogarea limitărilor feudale ale dreptului de dispoziție în materia moștenirii și proprietății, dar a fost desființat și sistemul donațiilor din partea Coroanei către nobilime. Prin aceste măsuri, desființarea limitărilor dreptului de dispoziție asupra proprietății ginții (feudale) putea fi desăvârșită, însă prin efectul ABGB a fost păstrată instituția substituției

5 Horváth Pál (1993): *Frank Ignác*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

fideicomisare perpetue (*fideicommissum familiae*), deși aceasta a condus la dificultăți semnificative în Ungaria, dar nu și în Transilvania.

În țara noastră dorința privind crearea unui cod civil ia naștere în mijlocul mișcărilor de reformă din anii 1840. După ce legislatura din anul 1848 a răsturnat statul feudal și a creat Ungaria bazată pe principiul egalității de drepturi, Legea XV din anul 1848 ordonă ministrului justiției să elaboreze în temeiul înlăturării depline a restricțiilor feudale și să înainteze Dietei propunerea unui cod civil. În urma suprimării războiului de independență, absolutismul austriac a transformat viața noastră juridică în tabula rasa, impunând intrarea în vigoare a Codului civil austriac și a Patentei privind cărțile funduare.⁶

Datorită dezideratului economiei burgheze privind libera circulație a proprietății imobiliare, contractele vechi de zălog asupra corpurilor de proprietate imobiliară trebuiau desființate. Numai astfel se putea determina cu exactitate cine era proprietarul unui anumit imobil. Patenta privind desființarea proprietății ginții a păstrat efectele contractelor de zălog neajunse încă la scadență, dar în cazul în care termenul de executare a contractului garantat cu zălog expirase înainte de intrarea în vigoare a ABGB, însă nu trecuseră mai mult de 10 ani, debitorul proprietar al imobilului trebuia să declare în termen de un an de la intrarea în vigoare a actului normativ dacă dorea sau nu să mențină dreptul său de proprietate asupra acestuia sau să renunțe la acest drept în favoarea creditorului. Dacă de la termenul de executare a contractului trecuseră mai mult de 10 ani, dreptul de proprietate asupra imobilului se transmitea de drept creditorului, antihreza stingându-se în consecință prin confuziune.⁷

Toate acestea au fost necesare pentru ca normele privind cartea funciară cuprinse în ABGB să devină aplicabile în practică în Ungaria și în Transilvania.

În urma emiterii Diplomei din luna octombrie a anului 1860, în Ungaria, judele țării, György Apponyi a convocat în anul 1861 Conferința Judecătorilor Țării, colectivul astfel înființat primind sarcina ca, pe lângă restaurarea normelor vechiului drept maghiar, să coordoneze aceste norme cu legile din anul 1848 și cu cele adoptate în timpul neoabsolutismului austriac. Rezultatul acestei munci a fost constituirea Regulilor Temporare de Jurisdicție. Regulile Temporare de Jurisdicție au avut efectul abrogării ABGB în Ungaria, însă au prevăzut în sensul că în orice chestiune relevantă în privința cărților funciare normele ABGB trebuiau păstrate în vigoare – cu titlu temporar, până la finalizarea Codului civil al Ungariei (Regulile Temporare de Jurisdicție, paragraful 21).

Toate acestea nu au fost aplicabile Transilvaniei, unde ABGB a rămas în continuare în vigoare; și, mai mult, Legea XLIII din anul 1868 a confirmat ordonanța publicată în 27 iunie 1867, care a statuat în sensul că „normele jurisdicționale și cele privitoare

6 Kiss Albert előadása a polgári törvénykönyv tervezetéről, în *Magyar Társadalomtudományi Egyesület szaktanácskozása*, 30 aprilie 1914.

7 Tóth Lőrinc (1854): Az ösiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29-iki legf. nyíltparancs ismertetése s magyarázata, Heckenast Gusztáv, Pest.

la justiție aflate în vigoare în momentul de față în Transilvania se păstrează în vigoare cu titlu temporar și tribunalele comitatelor, cele rurale și de scaun secuiesc și autoritățile judecătorești sunt ținute să-și continue activitatea în conformitate cu acestea.”⁸

Toate acestea au avut ca efect dezvoltarea dreptului privat în Transilvania conform ABGB, intrat în vigoare în 1853, cu mențiunea că în urma compromisului austro-ungar din 1867, dacă Adunarea Națională reglementa prin lege materia dreptului privat, prevederile dreptului maghiar trebuiau utilizate în locul celor cuprinse în ABGB. Din acest motiv, au fost aplicate inclusiv în Transilvania – printre altele – normele Legii XX din 1877 cu privire la tutelă și curatelă, legea (codul) comerțului reglementată prin Legea XXXVII din 1875, Legea XVI din 1876 cu privire la cerințele de formă ale testamentelor; Legea XVI din 1884 cu privire la dreptul de autor, Legea XXXIII din 1894 cu privire la dreptul matrimonial, Legea XXV din 1896 cu privire la averile jelerilor situate pe domeniile conacului și averile asimilate. Din punctul de vedere al studiului izvoarelor dreptului, această modalitate de reglementare a rezultat în realizarea pe teritoriul Transilvaniei a recepției unor norme de drept străine, iar pe lângă acest proces au intrat în vigoare începând cu 1867 și legi ale Ungariei care reglementau anumite instituții ale dreptului privat. Nu este de mirare că, inclusiv în Transilvania, urgența codificării dreptului privat maghiar a fost din ce în ce mai des invocată, iar în 1913, când cel de-al doilea proiect al Codului de drept privat a fost finalizat, Gáspár Menyhárt, profesorul Universității din Cluj, s-a angajat să pregătească analiza științifică a Codului civil austriac.⁹ În mod regretabil, evenimentele Primului Război Mondial au schimbat totul, Codul civil al Ungariei nu a mai fost finalizat, iar ABGB-ul a rămas în vigoare în Transilvania.

II. DREPTUL PERSOANELOR ȘI AL FAMILIEI

În urma desființării raporturilor feudale, unii factori care au influențat capacitatea de folosință a persoanelor au dispărut și a devenit general acceptat principiul potrivit căruia orice ființă umană dispune de *capacitate de folosință*, iar această calitate de subiect de drept există între momentul nașterii și cel al decesului. În unele cazuri dreptul ocrotește chiar fătul.

Dreptul privat feudal a condiționat stabilirea faptului decesului de existența corpului neînsușit. Nenumăratele cazuri prevalente în practica judiciară cotidiană, când de exemplu un soț incorporat în armată nu s-a mai întors de pe câmpul de luptă, au impus ameliorarea acestei reglementări pe cale legislativă. Această ameliorare a survenit în forma *declarației judecătorești a morții*, reglementată de ABGB, a cărei reglementare a fost preluată de dreptul maghiar. Procedura putea fi inițiată la judecătoria de plasă stabilită potrivit ultimului domiciliu al persoanei dispărute,

8 Menyhárt Gáspár (1914): *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (jelenlegi érvényében)*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, p. 8.

9 Menyhárt Gáspár (1914): *Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázata I–II.*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.

de către orice persoană care justifica un interes legitim. Judecătoria de plasă publica mai apoi un anunț privind căutarea persoanei dispărute, iar dacă aceasta rămânea fără rezultat, ultimul loc de reședință cunoscut și ultima dată cunoscută în care persoana se afla în viață erau indicate ca fiind locul și data decesului prezumat. Inițierea procedurii putea avea loc în termene diferite în funcție de circumstanțele dispariției și de vârsta persoanei dispărute. Stabilirea decesului pe cale judecătorească instituia o prezumție relativă (ABGB paragraful 24; paragrafele 112-114).¹⁰

Capacitatea de exercițiu a fost influențată de mai mulți factori.

Vârsta: copilul sub vârsta de șapte ani nu avea capacitate de exercițiu, minorul sub vârsta de 14 ani era considerat impuber, dar conform dreptului austriac avea deja dreptul să dobândească proprietate imobiliară și să accepte donații dacă acestea nu erau date cu sarcini de natură patrimonială. Minorul cu vârsta de 14 ani împliniți era considerat puber și putea angaja un avocat. Iar după împlinirea vârstei de 18 ani, putea consimți la un testament autentic valabil.¹¹ Persoana fizică era considerată ca fiind de etate deplină, adică majoră, după împlinirea vârstei de 24 de ani.

Discernământul: alienații mintal erau lipsiți de capacitate de exercițiu, dar dreptul austriac cunoștea noțiunea intervalelor lucide intermitente (*lucidum intervallum*), potrivit căreia alienatul mintal poseda totuși capacitate de exercițiu în așa-numitele momente de luciditate.

Onoarea: condamnarea pentru o faptă penală care atrăgea infamia avea ca și consecință pierderea capacității de exercițiu. În cea de-a doua jumătate a secolului al 19-lea, legile nu au mai prevăzut acest motiv de pierdere a capacității de exercițiu.

Calitatea de naturalizat și cetățenia: copilul dobânda prin naștere cetățenia tatălui său, iar copilul născut în afara căsătoriei pe cea a mamei sale. Străinii aflați pe teritoriul Transilvaniei puteau dobândi cetățenia din grația principelui și cu aprobarea Dietei prin naturalizare. Ulterior, dobândirea cetățeniei Ungariei a fost reglementată de Legea L din anul 1879, a cărei noutate semnificativă consta în impunerea pentru dobândirea cetățeniei ungare a dovedirii locului de ședere, care consta de fapt într-o condiție cenzitară de reședință.

Pentru persoanele fără capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrânsă se putea desemna un *tutore* sau un *curator*, inclusiv conform dreptului cutumiar vechi. Legea ungară a făcut distincție între tutorele desemnat prin testament, tutorele stabilit prin lege și tutorele desemnat de către autorități. În cazul în care tatăl minorului desemna un tutore pentru acesta prin testament, luarea în considerare a acestei desemnări era obligatorie. În cazul în care o asemenea desemnare nu avusese loc, tutorii legali ai copilului puteau fi selectați dintre rudele de sex masculin ale tatălui, aceștia fiind urmași de rudele de sex masculin ale mamei. În cazul în care un tutore legal nu putea fi desemnat, instanța de tutelă competentă după domiciliul minorului desemna tutorele. Tutorii erau obligați să prezinte anual o dare de

10 Haller Károly (1865): *Az általános polgári Törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes...*, Kolozsvár, p. 32, 62–63.

11 Dósa Elek (1861b): *Erdélyhoni jogtudomány. Második könyv: Erdélyhoni magyar magánjogtan*, Kolozsvár, p. 7.

seamă. Darea de seamă a tutorelui¹² a fost reglementată prima oară în concordanță cu normele dezvoltate în timpul secolelor precedente în materie prin Legea LII din anul 1791, care a fost ulterior modificată conform cerințelor epocii burgheze prin Legea XX din anul 1877.

Legea din anul 1877 a dispus de asemenea și în materia *adopției*, continuând tradiția normativă a ABGB în materie. În sfera dreptului nobiliar, în baza dreptului tradițional era cunoscută instituția adopției ca fiu și a adopției ca frate, care permiteau în principal moștenirea patrimoniului nobiliar. Adopția survenea prin contractul încheiat între adoptator și adoptat. În cazul în care adoptatul era minor, contractul putea fi încheiat pentru acesta de către reprezentantul său legal. ABGB cunoștea deopotrivă instituția adopției minorului, cât și pe cea a persoanei majore. Ca o condiție limitativă, s-a prevăzut că în afara situației în care soții adoptau împreună, unei persoane fizice îi era îngăduit să adopte numai o singură altă persoană. Adoptatorul trebuia să fie în vârstă de cel puțin 50 de ani și între acesta și adoptat trebuia să existe o diferență de vârstă de cel puțin 16 ani. În contractul de adopție trebuia stipulat dacă adoptatul își păstra numele de familie purtat anterior sau prelua numele de familie al părintelui adoptiv. Adoptatul își păstra raporturile de rudenie cu rudele sale de sânge, aspect semnificativ în principal din perspectiva drepturilor sale succesoriale. Adoptatul dobânda raporturi de rudenie civilă în urma adopției exclusiv cu adoptatorul. Adoptatorul avea obligația creșterii, întreținerii și educării persoanei adoptate.

În legătură cu aceste instituții ale dreptului familiei – în principal în interesul ocrotirii minorilor și a orfanilor – un rol aparte au îndeplinit instanțele de tutelă. În urma intrării în vigoare a Legii privind autoritățile administrativ-jurisdicționale (XLII din anul 1870), în toate comitatele și orașele care dețineau dreptul de a hotărî ca jurisdicții administrative trebuiau organizate instanțe de tutelă, cărora li s-a atribuit o competență deosebit de largă. Atribuțiile lor nu au constat numai în desemnarea tutorilor și curatorilor, ci și în controlul activității acestora și în asigurarea, respectiv supravegherea patrimoniului orfanilor. Aceste instanțe acționau și în chestiunile care priveau drepturile succesoriale ale orfanilor și, ca regulă, instanțele de tutelă reprezentau interesele orfanilor și în fața instanțelor judecătorești.

În materia raporturilor juridice din domeniul dreptului familiei, unele dintre cele mai semnificative aparțin dreptului matrimonial. „Căsătoria este asocierea legală a două persoane de sex diferit cu scopul zămislirii și creșterii de copii.”¹³ În Transilvania, coexistența celor patru religii (confesiuni) recepte a avut ca rezultat aplicabilitatea dreptului matrimonial al confesiunilor reformate, evanghelice și unitariene, pe lângă dreptul ecleziastic al Bisericii Catolice. Mai mult, dreptul matrimonial bisericesc a fost influențat de Patenta privind căsătoria emisă de împăratul Iosif II din anul 1786. În patenta imperială care proclama intrarea în vigoare a ABGB, dreptul confesiunilor protestante a fost recunoscut, astfel încât dreptul matrimonial cuprins în ABGB s-a referit exclusiv la dreptul matrimonial romano-catolic și la cel al confesiunilor de rit grecesc (bizantin) neunite cu acesta.

12 Dósa (1861b): p. 86-87.

13 Dósa (1861b): p. 22.

Conform dreptului canonic al Bisericii Romano-Catolice, căsătoria este un sacrament, și din acest motiv nu se poate desface, în timp ce confesiunile protestante au privit căsătoria ca pe un contract încheiat între două părți. Legământul matrimonial era ocrotit și de către aceștia, dar era considerat ca fiind posibil de desfăcut în anumite circumstanțe prevăzute de lege.

În cazul căsătoriilor mixte însă, Biserica Romano-Catolică a considerat ca fiind valabile doar acele căsătorii care au fost oficiate în fața preotului paroh catolic competent. În Transilvania, confesiunea copiilor născuți din căsătorii mixte a fost determinată conform Legii LVII din 1791 potrivit căreia băieții urmau confesiunea tatălui și fetele pe cea a mamei, această regulă fiind confirmată ulterior și prin Legea LIII din 1868.

Căsătoria putea fi precedată, conform tradiției, de încheierea logodnei, dar AB-GB-ul nu a mai atribuit vreun efect juridic acesteia, căsătoria neputând fi impusă silit prin invocarea logodnei.

Condițiile de validitate ale căsătoriei au fost reglementate în mod similar de diferitele confesiuni.

Au constituit motive de ineficacitate în forma *nulității absolute*, conform regulilor stabilite la Conciliul Tridentin, următoarele: rudenia în linie dreaptă, rudenia în linie colaterală de până la gradul II inclusiv (rudele colaterale de gradul III sau IV se puteau căsători pe baza unei dispensații speciale), raportul de afinitate existent între cumnați, neîmplinirea vârstei matrimoniale minime, lipsa discernământului, jurământul monahal, calitatea de preot hirotonisit, existența unei căsătorii anterioare, creștinii nu se puteau căsători cu necreștini.

Au constituit motive de *nulitate relativă*: violența, amenințarea, dolul și eroarea.

Pe lângă acestea, dreptul canonic cunoștea și așa-numitele *interdicții*, care însă nu rezultau în nulitatea absolută a căsătoriei. Nu se putea încheia căsătoria pe timp de post, iar văduva de asemenea nu putea să încheie o nouă căsătorie în cele 10 luni care urmau încetării căsătoriei anterioare.¹⁴ Aceste motive de nulitate relativă erau acceptate îndeobște și de către confesiunile protestante.

Deoarece Biserica Romano-Catolică nu putea desface legământul căsătoriei valabil încheiate, s-a format instituția *separației de pat și de masă* (*separatio a mensa et thoro*) pentru cazul în care raporturile dintre părțile căsătorite se deteriorau în mod semnificativ. Prin comparație, confesiunile protestante nu au considerat căsătoria ca fiind un sacrament și considerau legământul astfel creat ca fiind posibil de desfăcut pe cale judecătorească, în cazuri strict și limitativ prevăzute. Aceste motive au fost stipulate încă de către împăratul Iosif II în Patenta sa privind căsătoriile, adoptată și de către Dieta din 1790 în privința confesiunilor protestante. Aceste cazuri de desfacere a căsătoriei erau: adulterul și abandonul soțului, care constituiau motivele cele mai vechi, la care ulterior s-a adăugat ura ireconciliabilă, iar mai apoi săvârșirea unei infracțiuni grave și violența nejustificată exercitată împotriva soțului.¹⁵

14 Wenzel Gusztáv (1874): *A magyar magánjog rendszere*, Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, Budapest, p. 316-328.

15 Dósa (1861b): p. 53-54.

Confesiunile protestante au prevăzut că înainte de inițierea procesului civil care urmărea desfacerea căsătoriei, părțile erau obligate să se prezinte în fața pastorului competent care era obligat să încerce împăcarea soților. În același timp, confesiunile protestante cunoșteau deja posibilitatea separației de pat și de masă, dar numai pentru o durată determinată. Desfacerea căsătoriei intra în competența materială a instanțelor judecătorești laice, instanța fiind obligată să desemneze în astfel de cazuri un așa-numit apărător al căsătoriei („procuror pentru apărarea căsătoriei” în formularea Patentei din 1791).¹⁶

Legea XXXIII din 1894 a introdus căsătoria civilă, care a intrat în vigoare pe întregul teritoriu al Transilvaniei și deci trebuia respectată. Căsătoria se încheia în fața ofițerului de stare civilă competent după domiciliul unuia dintre viitorii soți, care declarau în prezența a doi martori intenția lor de a se căsători și, în urma acestei declarații solemne, ofițerul de stare civilă declara părțile ca fiind căsătorite. Lipsa condițiilor de validitate a căsătoriei prevăzute de lege atrăgea nulitatea absolută a acesteia.

Legea a considerat căsătoria ca fiind un contract între soți, astfel încât căsătoria putea fi desfăcută de către instanțele judecătorești din motivele expres și limitativ prevăzute de aceasta. Legea a introdus în materia desfacerii căsătoriei principiul culpei, potrivit căruia soțul care săvârșise sau cauzase un motiv de desfacere a căsătoriei se declara ca fiind în culpă sau, în caz de culpă comună, ambii soți trebuiau declarați ca fiind în culpă referitor la destrămarea căsătoriei. Aceste motive erau de fapt cele recunoscute și de către confesiunile protestante: violența nejustificată exercitată împotriva soțului, abandonul, adulterul, respectiv săvârșirea de către vreunul dintre soți a unei infracțiuni pentru care legea penală prevedea o pedeapsă cu închisoarea cu o durată minimă de cinci ani sau mai lungă.

Motivele arătate au fost denumite de lege ca motive de *desfacere necondiționată* a căsătoriei, iar dovedirea existenței unuia dintre acestea impunea judecătorului pronunțarea hotărârii de divorț, fără nicio marjă de apreciere. Legea însă cunoștea și motive de *desfacere condiționată* a căsătoriei, care permiteau judecătorului să aprecieze dacă gravitatea acestora era în măsură să justifice desfacerea căsătoriei. Instituția separației de pat și de masă a fost păstrată pentru asemenea situații. Dacă judecătorul dispunea această măsură, soția era îndreptățită pentru această perioadă la o așa-numită pensie alimentară temporară, indiferent dacă în hotărârea definitivă ulterioară era sau nu declarată ca fiind în culpă referitor la destrămarea căsătoriei.

La desfacerea legământului, instanța de judecată trebuia să declare un soț sau ambii soți ca fiind în culpă referitor la destrămarea căsătoriei, cu indicarea motivului de divorț reținut. Trebuia să dispună în același timp și cu privire la atribuirea copiilor minori ai soților, dacă era cazul, la raporturile patrimoniale dintre părți și

16 Sztchlo Kornél (1885): *A házassági elválás joga*, Franklin, Budapest; Kolumbán Zsuzsanna (2009): *A házasságok felbontásának joga és az Erdélyi Református Egyház a 19. században*, în Mezei Barna, Nagy Janka Teodóra (ed): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, p. 447-465.

la purtarea numelui de familie al fostului soț de către fosta soție, iar, în cazul culpei soțului, și în legătură cu obligația de întreținere datorată către soție.¹⁷

În cadrul raporturilor patrimoniale dintre soți, s-a generalizat, ca efect al ABGB, instituția *patrimoniului comun în devălmășie*, potrivit căreia orice bun dobândit de soți cu titlu oneros în timpul căsătoriei trebuia considerat bun comun. Pe lângă acesta, soții dispuneau de mase patrimoniale separate, dispoziție semnificativă mai ales pentru femei. Dreptul privat feudal recunoștea caracterul de dobânditor principal al bunurilor în privința soțului și enumera în mod expres și limitativ acele titluri sub care femeile puteau dobândi și dispune de bunuri mobile sau imobile în nume propriu. Acestea erau așa-numitele drepturi parafernale ale soției: darul de logodnă, dota, dotaliciul (*douaire*), sfertul ilial.¹⁸ În rândul sașilor, coproprietatea devălmășă a fost aplicată ca regulă generală.¹⁹

În epoca burgheză, și normele dreptului matrimonial au suferit schimbări, deoarece, pe lângă bunurile aflate în coproprietate devălmășă, soții puteau deține bunuri și în *proprietate personală*. Totodată, a fost păstrată instituția *dotei*, care consta într-o donație acordată soției pentru atenuarea poverilor materiale ale căsătoriei. Dota constituia proprietatea personală a soției, dar soțul exercita dreptul de dispoziție asupra acesteia pe toată durata căsătoriei. Dota putea fi epuizată în timpul căsătoriei. În urma încetării căsătoriei, dota trebuia restituită soției sau moștenitorilor acesteia. Dota trebuia imputată asupra drepturilor de moștenire legală ale soției.

III. DREPTURILE REALE

ABGB și-a făcut simțite efectele în principal în ceea ce privește reglementarea raporturilor juridice din ramura dreptului real. Desființarea sistemului limitării dreptului de dispoziție asupra bunurilor aparținătoare proprietății familiale a liberalizat circuitul civil al imobilelor, iar dispariția zălogului imobiliar ducea la clarificarea raporturilor de proprietate imobiliară existente în Ungaria. Pentru aceasta însă era nevoie de o instituție crucială a dreptului real: *cartea funciară*. Înainte de elaborarea Patentei privind cărțile funciare, numele proprietarului și titlul sub care a fost dobândit dreptul de proprietate imobiliară trebuiau înregistrate în așa-numitele *condice de publicitate* (asemănătoare registrelor de transcripțiuni și inscripțiuni folosite sub regimul Codului civil român din 1864).

După ce ținerea cărților funciare a fost atribuită prin prevederile ABGB tribunalelor și judecătoriilor de plasă, Patenta privind cărțile funciare din 1855 a dat în competența judecătoriilor regale de plasă dreptul de conducere a cărților funciare și în Ungaria. Judecătorii de carte funciară trebuiau să dea un examen separat, disciplinele acestora fiind instituțiile dreptului material și formal (procesual) aferent cărților funciare.

Cărțile funciare reglementate conform ABGB au avut o semnificație definitorie în formarea raporturilor de proprietate și în materia creditării. „Este un adevăr

17 Grosschmid Béni (1909): *A házasságjogi törvény (1894. XXXI. t.-cz.)*, Politzer, Budapest.

18 Wenzel (1874): p. 358.

19 Wenzel (1874): p. 366.

îndeobște recunoscut că în toate statele bine organizate cărțile funciare formează precondiția principală pentru consolidarea siguranței raporturilor de proprietate imobiliară și a siguranței patrimoniale, a comerțului interior și exterior, a creditării private și publice și mai mult, a stabilirii corecte a obligațiilor de contribuție la bugetul public.”²⁰ Înființarea însăși a sistemului de cărți funciare a avut o durată semnificativă, deoarece, în toate cazurile în care era posibil, așa-numiții ingineri cadastrali autorizați trebuiau să schițeze bunurile imobiliare și să pregătească procesul-verbal de intabulare cu ocazia efectuării măsurătorilor. Deoarece la formarea sistemului de carte funciară era utilizat principiul sistemului de evidență personală,²¹ în cursul măsurătorilor bunurile imobile aflate în extravilanul localităților erau luate în evidență după proprietar. Potrivit acestei proceduri, toate bunurile nemișcătoare aflate în proprietatea aceleiași persoane în circumscripția unei comune au fost înregistrate într-o singură carte funciară (coală) întocmită pentru persoana respectivă.²² Acest sistem de evidență a ridicat multiple probleme, deoarece bunurile nemișcătoare aflate în proprietatea aceleiași persoane se regăseau în locuri diferite. O persoană putea deține în proprietate terenuri arabile, vii, livezi, case, beciuri etc. În cazul în care astfel de bunuri formau unități juridice cu destinație economică comună, ca proprietăți nobiliare sau terenuri afectate de fostul regim al proprietății ginții (foste terenuri urbariale), acestea erau considerate în sistemul cărților funciare ca fiind un singur corp unitar de proprietate tabulară. O dificultate aparte era constituită de determinarea suprafeței imobilelor, deoarece în diferitele zone ale țării evidența suprafețelor fostelor terenuri urbariale a fost ținută în unități de măsură diferite. În locul vechiului iugăr maghiar, cu o suprafață de aproximativ 1200–1400 stânjeni pătrați, a fost introdus iugărul cadastral de 1600 stânjeni pătrați.²³ La întocmirea proceselor-verbale de intabulare, denumirea localității, numărul cadastral al corpului de proprietate, numele posesorului, elementele corpului de proprietate conform denumirii lor locale și suprafețele acestora trebuiau consemnate încă în timpul efectuării măsurătorilor în teren.

La întocmirea proceselor-verbale de intabulare, o problemă suplimentară a fost cauzată de determinarea proprietarului corpului de proprietate de către agenții care întocmeau aceste procese-verbale. În practică, în această perioadă a ieșit în evidență problema apărută încă în urma aplicării prevederilor Patentei privind desființarea proprietății ginții, faptul că limitările impuse circulației juridice a bunurilor nemișcătoare aparținătoare formeii proprietății ginții și instituția zalogului au îngreunat stabilirea proprietarilor bunurilor imobiliare. Agenții tabulari, la întocmirea proceselor-verbale de intabulare au putut înregistra ca proprietar al imobilului numai persoana găsită de ei în timpul efectuării măsurătorilor ca fiind cea aflată în posesia imobilului. În cazul în care imobilul constituia proprietate nobiliară în stare de

20 Herczegh Mihály (1902): *A telekkönyvi rendtartás Magyarországhban és Erdélyben*, Athenaeum, Budapest, p. 2.

21 Kolosváry Bálint (1907): *A magyar magánjog tankönyve*, Pulitzer, Budapest, p. 260.

22 Szladits Károly (1937): *A magyar magánjog vázlat*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, p. 235.

23 Zlinszky Imre (1902): *A magyar telekkönyvi jog*, Franklin-Társulat, Budapest, p. 43.

indiviziune, acesta era intabulat ca proprietate comună pe cote părți a moștenitorilor, cu menționarea cotei-părți ce revenea fiecărui coproprietar. Dacă posesorul era creditorul garantat prin zalog, agentul constatator trebuia să consemneze acest creditor în procesul-verbal de intabulare ca fiind posesor al imobilului, în timp ce debitorul putea semnala că dorește să exercite dreptul său de răscumpărare a imobilului. În cel din urmă caz, agenții constataori puteau consemna numai acest fapt în procesul-verbal. Dacă persoana aflată în posesie avea calitatea de arendaș, atunci proprietarul terenului era consemnat în procesul-verbal de intabulare, cu menționarea dreptului de arendă în favoarea arendașului. După întocmirea proceselor-verbale, adevăratul proprietar trebuia să-și manifeste pretențiile în sensul dovedirii calității sale în forma prevăzută de lege, dacă nu se aflase în posesia imobilului la momentul primei intabulări, sub sancțiunea decăderii din acest drept. Depășirea termenului de către orice persoană avea ca rezultat intabularea definitivă a posesorului ca proprietar.

Cartea funciară este un sistem de publicitate imobiliară de opozabilitate generală, deci „scopul său este: ca din ea toată lumea să poată cunoaște starea juridică a imobilului, prin care se înțelege calitatea juridică a imobilului, proprietarul acestuia, limitele dreptului său de proprietate și sarcinile care grevează imobilul.”²⁴ Pentru ca sistemul cărților funciare să-și poată îndeplini acest rol, anumite principii trebuiau aplicate în mod consecvent, acestea fiind principiul caracterului constitutiv al intabulării, principiul publicității, principiul specialității, principiul legalității și principiul priorității rangului. *Principiul caracterului constitutiv* înseamnă că dreptul de proprietate asupra unui imobil înscris în cărțile funciare se putea dobândi prin convenție încheiată între vii exclusiv prin intabularea noului proprietar. La dobândirea dreptului de proprietate asupra unui bun imobil a căpătat o importanță deosebită faptul că simplul consimțământ al părților la act nu era suficient pentru a determina transmiterea dreptului de proprietate. Dreptul de proprietate imobiliară se putea dobândi exclusiv ca efect al intabulării. Drepturile care grevează un imobil – servitute, sarcină imobiliară (ex. imobil transmis în schimbul întreținerii), ipotecă –, puteau fi aduse la îndeplinire numai în urma intabulării.

Datele consemnate în cărțile funciare puteau fi accesate de orice persoană, se puteau solicita copii și extrase după ele, care realizau *principiul publicității*. În urma respectării acestui principiu, nimeni nu putea invoca necunoașterea cuprinsului cărții funciare. Principiul legalității a fost definit de Mihály Herczegh în următorul fel:

[...] să fie ținut cu respectarea legilor și ordonanțelor legale de către judecătoria [...] dreptul tabular să se poată dobândi numai dacă autoritatea de carte funciară competentă, examinând cererea și actul juridic pe care aceasta se fundamentează, a considerat acesta ca fiind valabil și de o asemenea natură încât nicio obiecție în privința acordului părților, nici în cea a formulării textului și conținutul acestuia să nu-i poată fi adusă.²⁵

24 Szladits (1937): p. 233; Kolosváry (1907): p. 259.

25 Herczegh Mihály (1900): *A telekkönyvi rendtartás Magyarországon és Erdélyben: az ezt módosító és kiegészítő törvényekkel, felsőbb rendeletekkel, döntvényekkel és irománypéldákkal*, Athenaeum, Budapest, p. 2.

Acest principiu asigură caracterul de opozabilitate generală a datelor consemnate în cărțile funciare, deoarece ABGB a stabilit că transmiterea drepturilor de proprietate asupra bunurilor imobile și grevarea acestora cu sarcini se poate intabula exclusiv în temeiul unui act scris care consemnează acordul părților, valabil din punctul de vedere al formei și al elementelor de fond. „Numai acele drepturi produc efecte reale, care sunt înregistrate în cărțile funciare.”²⁶

Realizarea principiilor care s-au dezvoltat ca urmare a introducerii sistemului de publicitate imobiliară prin cărți funciare era posibilă numai dacă aceste cărți funciare erau sprijinite de un cod unitar de drept privat. În Transilvania, această cerință era îndeplinită de ABGB.

În privința contractelor care fundamentează dobândirea dreptului de proprietate sau posesiei asupra bunurilor imobile, referitor la drepturile și obligațiile care vizau sau grevau imobilul, în Ungaria și în Transilvania deopotrivă trebuiau aplicate normele Codului civil austriac. Cartea funciară a fiecărui imobil în parte era compusă din trei părți: foaia de avere, foaia de proprietate și foaia de sarcini.

Foaia de avere conținea datele bunurilor imobile înscrise, calitatea acestora, modul de cultivare, suprafața determinată în iugăre cadastrale. Prin *principiul specialității* se înțelegea că imobilele intabulate trebuiau înregistrate conform unităților de măsură cadastrală, deoarece acestea formau baza de calcul pentru impozitul datorat după suprafața respectivă. Sarcina care greva imobilul trebuia determinată de asemenea nominal. În cursul implementării cărților funciare, foile de avere trebuiau să arate care era categoria de drept real a imobilului anterior intabulării. Din acest motiv, au fost supuse intabulării: apartenența la proprietatea nobiliară, existența substituției fideicomisare perpetue și, în privința imobilelor deținute de țărănime, caracterul de fond al țăranilor liberați, de „fost fond urbarial” (a se înțelege afectat de regimul proprietății ginții). Acest aspect purta semnificație din punctul de vedere al despăgubirii foștilor moșieri. Pe lângă acestea, era supus înregistrării și caracterul de imobil în proprietate laică sau bisericească. Dacă era supus intabulării un nemișcător aflat în proprietate bisericească, atunci pe foaia de avere trebuia arătată confesiunea, respectiv care episcopie sau, după caz, protopopiat era proprietar al imobilului. Din acest moment a devenit extrem de semnificativă respectarea prevederilor Legii LV din anul 1791.

[...] se asigură către bisericile celor patru confesiuni recepte, ca în folosirea lăcașelor de cult, clopotnițelor, cimitirelor, școlilor inferioare și superioare aflate în proprietatea lor la data intrării în vigoare a legii citate și cele ridicate în orice loc și oricând pe viitor să nu fie niciodată stânjeniți.²⁷

Pe *foaia de proprietate* era înregistrat numele proprietarului sau proprietarilor imobilului, cota lor de proprietate, titlul cu care dreptul de proprietate a fost dobândit, precum și restricțiile care afectau drepturile proprietarului, cum ar fi: calitatea

²⁶ Zlinszky (1902): p. 26.

²⁷ Dósa (1861b): p. 232.

de minor, persoană pusă sub interdicție, extinderea statutului de minor, dreptul de preempțiune sau opțiunea de răscumpărare.

Pe *foaia de sarcini* erau arătate sarcinile care grevau imobilul, ca de exemplu servitutea predială sau personală, sarcina imobiliară sau dreptul de ipotecă. După ce înscrierile erau consemnate în ordinea datei lor calendaristice, se putea stabili cu exactitate pe baza acestora cui revenea dreptul de preferință în realizarea creanțelor, în cazul mai multor creditori.

Disponerea înregistrării în sau a radierii din cărțile funciare a unor date era dreptul exclusiv al instanțelor de judecată și era posibilă numai pe baza înscrisurilor originale. Înregistrarea de date în cărțile funciare se numea *intabulare* și se putea manifesta prin înscriere sau radieră. În practica judiciară maghiară era cunoscută și înscrierea anticipată. Aceasta dădea posibilitate persoanei îndrituite ca, în cazul în care nu avea la dispoziție înscrisul corespunzător, să solicite, de exemplu, înscrierea anticipată a calității sale de proprietar și să dovedească titlul intabulării în termen de 15 zile cu înscrisul original (ABGB paragr. 438-439).²⁸ Baza intabulării o constituia corpul de proprietate și numai acele drepturi puteau fi intabulate care erau clasificate de lege ca fiind așa-numitele drepturi reale principale sau accesorii: „posesia, proprietatea, gajul, servitutea și dreptul la moștenire” (ABGB paragr. 308).²⁹

Judecătoria regală de plasă, ca autoritate de carte funciară, conducea cartea funciară în cadrul unei proceduri necontencioase. Putea hotărî efectuarea unei înscrieri sau radieri numai în temeiul unei cereri de intabulare. În limitele acesteia, judecătorul era obligat să verifice titlul pentru care intabularea se solicita, adică dacă temeiul juridic al transmiterii dreptului de proprietate avusese loc pe baza vânzării-cumpărării, schimbului, donației, moștenirii sau uzucapiunii și, ținând cont de principiul legalității, trebuia să verifice dacă sunt îndeplinite condițiile necesare intabulării. Astfel, nu se putea intabula dreptul de proprietate dacă contractul pe baza căruia acesta era dobândit sau înscrisul care constituia anexa contractului nu conținea permisiunea dată de către vânzător cumpărătorului cu referire la autorizarea intabulării în cărțile funciare a dreptului de proprietate asupra imobilului vândut în favoarea celui din urmă. Dacă era necesară o autorizație din partea autorității tutelare sau a instanței de tutelă pentru dobândirea dreptului de proprietate asupra unui imobil aflat în proprietatea unui minor, existența autorizației din partea autorității de tutelă trebuia verificată de către autoritatea de carte funciară. În cazul drepturilor care grevau imobilul, sarcinile trebuiau arătate nominal. Pentru intabulare, ABGB nu a prevăzut necesitatea ca operațiunea juridică să fie cuprinsă într-un act autentic.

Deoarece titlul cu care intabularea se efectua era dat de convenția care stătuse la baza transmiterii dreptului de proprietate, în literatura de specialitate s-a ivit întrebarea dacă un contract de vânzare-cumpărare al cărui obiect derivat consta într-un bun imobil era valabil exclusiv dacă era consemnat în scris de către părți sau dacă

²⁸ Szladits (1937): p. 241.

²⁹ Zlinszky (1902): p. 83.

era valabilă inclusiv o convenție încheiată în formă orală.³⁰ Deoarece convenția se naște din acordul de voință al părților, contractul este valabil încheiat dacă părțile au căzut de acord cu privire la fiecare element esențial al acestuia. Din punctul de vedere al autorității de carte funciară, autorizația de intabulare trebuia emisă de către vânzător în conformitate cu convenția încheiată. Astfel, s-a conturat poziția doctrinară potrivit căreia forma scrisă nu era necesară pentru valabilitatea contractului. Această problemă a iscat numeroase litigii și, drept consecință, la finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, forma scrisă a devenit condiție de formă *ad validitatem* pentru toate contractele având ca obiect derivat un bun imobil. Dacă se dorea stingerea vreunui drept care greva bunul imobil, o autorizație scrisă trebuia emisă către persoana îndreptățită, ca aceasta să solicite radierea dreptului din cărțile funciare.

În timpul neoabsolutismului, autoritățile austriece au sistat funcționarea locurilor de întocmire a actelor autentice, care au fost înlocuite de către notarii publici ca persoane îndreptățite să întocmească astfel de acte.

Condițiile de valabilitate a contractului erau prevăzute în ABGB: părțile trebuiau să dețină capacitate de exercițiu, obiectul contractului nu putea consta într-o prestație imposibilă, contractul nu putea contraveni legii și bunelor moravuri, contractul încheiat sub imperiul constrângerii, amenințării, ca efect al dolului sau de o persoană aflată în eroare era anulabil și trebuia întocmit în formă scrisă dacă obiectul derivat al acestuia consta într-un imobil. Dacă un contract corespundea condițiilor de valabilitate, se putea solicita înscrierea sau radierea dreptului tabular pe baza autorizației de intabulare. Se ridica întrebarea: în temeiul căror contracte era posibilă solicitarea intabulării? Astfel de contracte erau contractele translativ de proprietate: vânzarea-cumpărarea, schimbul și donația. Paragraful 431 al ABGB-ului a statuat în sensul că dreptul de proprietate care se referea la un bun imobil putea fi transmis în mod valabil numai dacă acesta era intabulat în cărțile funciare, deoarece dreptul de proprietate se transmitea cumpărătorului doar ca efect al intabulării.

Intabularea în cărțile funciare reprezenta o precondiție pentru dobândirea dreptului de proprietate și în cazul moștenirii, fiind stabilit astfel de ABGB. „Dacă dreptul de proprietate asupra imobilelor trebuie transmis ca efect al unei hotărâri judecătorești definitive, scrisoare de partaj judiciar sau predarea unei oarecare moșteniri pe cale judiciară, se impune de asemenea intabularea acestor acte” (ABGB paragraful 436). O condiție asemănătoare era prevăzută în cazul moștenirii testamentare, unde, pe lângă testament, era necesară și încheierea succesorală (a se înțelege: certificatul de moștenitor).

În situația în care o persoană invoca *uzucapiunea*, putea să solicite intabularea dreptului său de proprietate. În reglementarea uzucapiunii, sistemul de drept feudal maghiar a operat cu norme diferite față de normele austriece, deoarece, în sistemul juridic maghiar, printre condițiile uzucapiunii nu era enumerată ca exigență cerința buna-credință. Dacă termenul de prescripție achizitivă expira, uzucapantul dobânda beneficiile uzucapiunii.³¹ Ca efect al influenței ABGB-ului, această situație s-a

30 Fekete Gábor (1908): A jó telekkönyvek biztosságai, *Erdélyrészi Jogi Közlöny* nr. 3/1908.

31 Frank Ignác (1845): *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*, Buda, p. 241; Zlinszky (1902): p. 114.

schimbat, numai posesorul de bună-credință având dreptul de a dobândi dreptul de proprietate imobiliară prin uzucapiune, după expirarea unui termen de 32 de ani și numai după intabularea dreptului său de proprietate cu acest titlu.

La implementarea cărților funciare, pe foaia de sarcini au fost înregistrate așa-numitele sarcini vechi, ca de exemplu factura intabulată, scrisoarea de debitor, dota, darul de logodnă, drepturile de arendă, servituțile.

Deoarece dreptul de proprietate putea fi dobândit numai prin intabulare, în cursul implementării sistemului de carte funciară o atenție deosebită trebuia acordată acelor intabulări care priveau dreptul de proprietate comună pe cote-părți sau drepturi speciale de proprietate comună. Vorbim despre *drept de proprietate comună pe cote-părți* atunci când un anumit bun determinat este deținut în coproprietate de mai multe persoane, în acest caz cotele ideale de proprietate ale fiecărui coproprietar fiind înscrise în foaia de proprietate. Fiecare coproprietar putea dispune în mod liber de cota sa ideală din bunul deținut în coproprietate. Abrogarea normelor specifice reglementării dreptului de proprietate al ginții, cu limitările caracteristice acestora privind dreptul de dispoziție asupra anumitor imobile, nu a însemnat și desființarea concomitentă a coproprietății existente asupra unor domenii nobiliare, mai precis proprietarii domeniilor nobiliare aflați în coproprietate nu puteau fi obligați la efectuarea partajului. Dacă proprietarii doreau să sisteze starea de indiviziune, atunci, conform normelor epocii feudale privind partajul, împărțirea bunurilor aflate în coproprietate trebuia efectuată conform principiului proporționalității (*divisio*), prin crearea loturilor și intabularea acestora ca noi corpuri de proprietate în cărțile funciare. În urma realizării partajului, foștii coproprietari erau obligați să emită unii către ceilalți autorizațiile privind intabularea dreptului de proprietate asupra loturilor nou create. Dacă partajul prin bună învoială nu era posibil, indiviziunea putea fi sistată pe cale litigioasă.

Bunul deținut în coproprietate putea să aibă părți care nu se puteau împărți în natură fără a cauza o scădere semnificativă a valorii acestora. Acestei categorii îi aparțineau așa-numitele *composesorate nobiliare*, în care pășunea, pădurea sau dreptul de a percepe foloase minore supuse monopolului Coroanei, cum sunt dreptul de a exploata mori, cârciumi, piscicultura în iazuri, erau exercitate în comun de către membrii composesori. Acestea s-au păstrat neschimbate în temeiul dreptului nobiliar vechi și au fost intabulate ulterior ca drept de proprietate comună în cărțile funciare.

O consecință semnificativă a implementării cărților funciare a fost posibilitatea cunoașterii drepturilor care grevau un imobil intabulat de către orice persoană, respectiv faptul că la momentul transmiterii dreptului de proprietate, inclusiv drepturile care grevau imobilul erau transmise *ope legis* noului proprietar. Din punctul de vedere al științei reglementării juridice (dogmatica dreptului), concepția așa-numitelor *drepturi reale asupra lucrului altuia (iure in re aliena)*, ceea ce dreptul român modern numește *dezmembrămintele dreptului de proprietate*, s-a dezvoltat ca efect al influenței ABGB-ului. Nașterea, conținutul și stingerea acestora a fost supusă normelor prevăzute de ABGB și mai târziu.

Ca urmare a ordonării dreptului nostru de după 1848, care sub acest aspect a fost lăsat neatins de către Conferința Judelui Țării, atât servituțiile privitoare la fonduri, cât și cele personale au dobândit existență juridică certă și independentă.³²

Felurile proiecte de codificare a dreptului privat au reglementat deja în detaliu instituțiile de drept aparținând acestei noi categorii juridice, pe baza practicii judiciare formate în urma adoptării Regulilor Temporare de Jurisdicție, care a evoluat ulterior în proiectele de codificare ale dreptului privat, cel mai important din 1928, fiind desemnat cu denumirea de „drepturi reale limitate” dându-se naștere la veritabile instituții independente a dreptului real. Drepturile „de grevare” trebuiau intabulate în cărțile funciare potrivit normelor dreptului procesual tabular. Dintre drepturile reale limitate (dezmembrămintele dreptului de proprietate), dreptul maghiar cunoștea servitutea, dreptul de suprafață, dreptul de gaj și sarcina imobiliară.

Dreptul de servitute era deja cunoscut și în sistemul vechiului drept feudal, chiar dacă nici Tripartitul nu vorbește despre el și nici doctrinarii vremii nu l-au menționat. Percepția general acceptată, inclusiv în literatura juridică a epocii burgheze, a fost de asemenea că în sistemul dreptului privat maghiar care precedea anul 1848, sistemul drepturilor de servitute nu putea fi în mod realist incorporat.

Dreptul privat ungar și transilvănean existent până în anul 1848 [...] în afara dreptului de gaj, nu prea a fost prielnic ivirii și dezvoltării juridice independente a unor drepturi reale care să poarte asupra bunurilor altuia, ca servituțiile speciale.³³

János Suhayda a consemnat după cum urmează: „[...] servituțiile, în țara noastră, deși poate au fost de la bun început în vogă, nu au apărut nici prin denumirea «servitus», nici prin reglementarea dreptului de servitute așa cum de exemplu apar în dreptul roman sau în legiunile altor state.”³⁴ În practica judiciară se pot recunoaște atât sistemul servituțiilor personale cât și cel al servituțiilor care poartă asupra unui fond, acest fapt permițând definirea noțiunii de servitute de către Bálint Ökröss: „Servitutea, fie este legată de un oarecare fond, – și atunci există ori ca un drept, ori ca o obligație față de un alt fond; fie este îngăduită unei persoane spre a-i permite folosirea potrivit propriilor nevoi a unui oarecare patrimoniu, fără să i se permită epuizarea acestuia.”³⁵

În urma liberării iobagilor, necesitatea asigurării folosirii pășunilor și pădurilor ca măsuri conexe a impus stipularea exactă a normelor referitoare la servituțiile

32 Wenzel (1874): p. 52.

33 Wenzel (1874): p. 52.

34 Wenzel (1874): p. 51.

35 Ökröss Bálint (1861): *Magyar polgári magánjog: Az 1848-dik évi törvényhozás és az országbírói tanácsokmány módosításai nyomán kézikönyvül*, Heckenast G., Pest, p. 82.

rurale. În cursul realizării delimitării pășunilor destinate uzului țărănimii și foștilor lor moșieri, trebuia asigurată atât servitutea la apă pentru adăpat, cât și cea de trecere cu animalele, precum și cele de trecere pentru accesarea terenurilor forestiere exploatate și de culegere a lemnului de foc sau pentru construcții. În reglementarea acestor drepturi, codul austriac a fost fără îndoială de mare ajutor. În realitate, intrarea în vigoare a ABGB nu a creat o nouă instituție în sistemul drepturilor de servitute, ci a reconfirmat normele formate pe cale consuetudinară cu puterea legii. Introducerea dreptului procesual tabular a permis înscrierea drepturilor de servitute cu aplicarea principiului caracterului constitutiv al intabulării. Servituțile referitoare la fonduri trebuiau intabulate întotdeauna pe foaia de sarcini a fondului aservit, dreptul aferent acestora fiind notat pe foaia de proprietate a fondului dominant, asigurându-se astfel îndreptățirea posesorului fondului dominant la beneficiul servituții.

Iobăgia a fost desființată în schimbul despăgubirii moșierilor, terenurile feudale posedate de țărani iobagi fiind atribuite în deplină proprietate țărănimii. Această măsură legală însă nu s-a referit la *colonii* (jelerii și servitorii) care locuiau pe domeniile conacelor; moșierii au continuat să pretindă de la aceștia prestațiile în natură, deoarece casele colonilor au fost construite pe terenuri aflate în proprietatea moșierilor. La propunerea lui Ferenc Deák, această situație a fost remediată prin înlocuirea prestațiilor – în bani, în fructe naturale sau industriale, procurarea de cadouri – datorate de coloni în schimbul folosirii terenurilor din domeniile conacelor potrivit contractelor supuse normelor feudale, cu plăți periodice anuale stabilite într-un quantum determinat de bani cu titlu de „chirie, arendă”. În acest fel a fost introdusă în sistemul dreptului privat maghiar arenda perpetuă conform căreia arendașul era „îndreptătit să folosească imobilul altei persoane, pe o durată determinată sau chiar nedeterminată în schimbul unor prestații anuale determinate, fără restricții, ca un uzufructuar [...] să înstrăineze acest drept și să îl transmită drept moștenire, proprietarul putând obiecta împotriva celui îndreptătit numai dacă își vedea imobilul pus în pericol în mâinile acestuia.”³⁶ Această soluție a dat naștere la multe neînțelegeri și a creat o situație inedită la întocmirea proceselor-verbale de intabulare. ABGB-ul a denumit arenda perpetuă ca „proprietate împărțită” – *geteiltes Eigentum* –, unde „proprietarul principal” era proprietarul fondului și „proprietarul folosinței” era persoana care se folosea de acel fond. Această situație a fost atenuată la întocmirea cărților funciare prin intabularea moșierului în calitate de proprietar al fondului, iar persoana în proprietatea căreia se afla casa ridicată pe acel fond devenea uzufructuar, dreptul celui din urmă fiind înregistrat pe foaia de sarcini. Acolo trebuia indicat și faptul că uzufructuarul era în același timp și proprietarul imobilului supraedificat. Astfel, fondul și construcția erau transformate într-un singur bun din punctul de vedere al cărții funciare, care nu se mai putea separa ulterior.³⁷ Această soluție nu era optimă și de mai multe ori s-a ivit necesitatea găsirii unei modalități de unificare a dreptului de proprietate asupra fondului și supraedificatei. Soluția a devenit posibilă ca urmare a Legii XXV din 1896, conform prevederilor căreia deținătorul putea

36 Kolosváry (1907): p. 422.

37 Szladits (1937): p. 302.

să dobândească prin accesiune, cu plata unei sulte, iar la solicitarea moșierului era chiar obligat să dobândească în acest fel, dreptul de proprietate asupra fondului – prevedere care se găsește și în Patenta urbarială din 1853. Legea impunea dovedirea faptului că proprietarul supraedificatei sau antecesorii acestuia se aflaseră deja în proprietatea fondului și înainte de 1 ianuarie 1848. Legea a permis avansarea sultei de către stat, „debitorul” fiind ținut să restituie direct statului suma avansată, cu titlu de împrumut, în rate.³⁸

Printre drepturile reale limitate (dezmembrăminte ale dreptului de proprietate) figura și *sarcina imobiliară*, o obligație *propter rem* în virtutea căreia proprietarul terenului era obligat, ca o consecință a dreptului său de proprietate, să presteze persoanei îndreptățite anumite prestații stabilite în fructe naturale sau industriale, bani sau muncă. În epoca feudală, iobagii țărani au prestat în temeiul acestui principiu „contravaloarea” dreptului lor de a folosi și a poseda terenul supus regimului proprietății feudale în forma zeciuielii (dijmei) către Biserică, stabilită ca 1/10 din recoltă, o cantitate egală cu dijma (numită în limba maghiară „a noua parte”) revenind stăpânului, a robotului și a variatelor dări datorate în bani și în natură, de asemenea stăpânului și, în fine, a arendei datorate către stat. Chiar și în urma liberării iobagilor au persistat prestații din categoria sarcinilor imobiliare și alte asemenea sarcini suplimentare prin prevederi legale: sulta aferentă dijmei datorate după terenurile cu destinație viticolă, sulta datorată după terenul deținut de coloni situat pe domeniile conacelor, sulta datorată pentru rămășița terenului, precum și împrumuturile contractate pentru finanțarea combaterii efectelor filoxerei.³⁹

Printre drepturile de proprietate limitată își face apariția și *ipoteca*, o garanție reală care a permis creditorului garantat în sens general ca, în cazul neexecutării prestației datorate acestuia sau a executării neconforme cu prevederile contractuale de către debitor, să se îndeostuleze din bunul afectat acestei garanții.

În materia garanțiilor reale au intervenit schimbări semnificative după anul 1848. Dreptul privat feudal cunoștea sistemul zalogului (*pignus*), care presupunea predarea către creditor a posesiei bunului imobil afectat de garanție. Contractul de zalog a fost menționat de Werbőczy printre actele de dispoziție cu titlu temporar (care nu ducea la transmiterea nudei proprietăți) și prin aceasta, din punctul de vedere al științei dreptului, acesta s-a transformat într-o instituție a dreptului real. În realitate, contractul de zalog disimula faptul că se constituise o ipotecă asupra unui bun inalienabil pentru a garanta un contract de împrumut. După ce Patenta pentru desființarea proprietății ginții a desființat contractele de zalog prin prohibirea predării bunului imobil creditorului spre garantarea creanței contractate, caracterul accesoriu al ipotecii imobiliare a fost scos în evidență, iar aceasta a fost clasificată în sânul drepturilor reale, printre drepturile reale limitate, cu respectarea sistemului instituit de AGBG, ca garanție a unei obligații. Începând din acest moment, cu trecerea timpului, dreptul de ipotecă a căpătat existență în dreptul privat maghiar în două forme distincte: *gajul*, al cărui obiect derivat putea fi exclusiv un bun mobil și *dreptul de ipotecă*, o garanție care putea fi constituită exclusiv asupra bunurilor

38 Kolosváry (1907): p. 519.

39 Kolosváry (1907): p. 181.

imobile. În urma intrării în vigoare a ABGB, imobilele puteau fi grevate exclusiv cu ipotecă, în așa fel încât bunul supus ipotecii rămânea în proprietatea debitorului și creditorul era ținut să intabuleze pe foaia de sarcini a cărții funciare în care imobilul era înscris, cuantumul creanței datorate în termeni nominali, cu autorizarea prealabilă primită de la debitor. Ipoteca se putea constitui numai asupra corpurilor de proprietate înregistrate în cărțile funciare și intabularea putea fi autorizată exclusiv de către proprietarul real al imobilului, înscris în cărțile funciare ca atare. O excepție de la această normă era constituită de înființarea ipotecii pentru garantarea datoriilor către creditorii unui moștenitor încă neintabulat al proprietarului tabular.

IV. DREPTUL COMERCIAL

Sistemul dreptului cutumiar maghiar nu a cunoscut instituțiile autonome ale dreptului comercial. Acestea au început să se diferențieze de sistemul dreptului privat numai în prima treime a secolului al XIX-lea. ABGB nu a conținut norme referitoare la acest domeniu, iar în Ungaria s-a ivit necesitatea creării unei legi pentru reglementarea comerțului care să corespundă exigențelor vieții economice, în lipsa codificării unitare a dreptului civil. Pentru elaborarea Legii comerțului a fost desemnat *István Apáthy*. Actul normativ a fost adoptat prin Legea XXXVII din 1875. Legea a intrat în vigoare și în Transilvania și a constituit un izvor al dreptului civil, concomitent cu ABGB. Normele de drept comercial cuprinse în lege puteau fi clasificate în două grupuri mari: unele conțineau prevederi cu privire la comercianți, iar altele reguli privitoare la societățile comerciale, reglementând societatea în nume colectiv, societatea în comandită (simplă), societatea pe acțiuni și cooperația. Societățile înființate puteau fi considerate societăți comerciale și în consecință persoane juridice, dacă erau înregistrate la tribunalul competent după sediul lor comercial.

Erau considerați comercianți persoanele care desfășurau o activitate comercială în nume propriu (sub firmă proprie), cu caracter profesional și obținuseră înregistrarea ca atare. Prin înregistrare, pe de o parte, era ocrotit numele comerciantului, fiind interzisă desfășurarea unei activități similare sub nume identic de către alte persoane. Dacă totuși se întâmpla acest lucru, comerciantul înregistrat mai târziu era sancționat și i se interzicea folosirea numelui identic cu cel înregistrat mai devreme. Pe de altă parte, comerciantul înregistrat dobândea dreptul de a conduce condica comercială a firmei, care în cazul unui eventual litigiu constituia probă cu putere deplină în mâinile comerciantului. Firma, ca denumire comercială, nu a servit numai pentru a deosebi comerciantul de alți comercianți, ci a definit și felul în care arătau însemnul comercial și marca înregistrată care indicau proveniența mărfurilor produse sau comercializate de către comerciant. *Numele comerciantului, firma* ca semn comercial care arăta activitatea comercială și *marca înregistrată* sunt acele atribute de identificare a comerciantului care sunt denumite cu expresia modernă *însemne ale produsului întreprinderii*. Bazele ocrotirii juridice a acestora au fost puse deja în timpul aplicării vechiului drept cutumiar și apoi a dreptului austriac.

Temeiul juridic al acestei ocrotiri îl constituia Legea comerțului și Legea II din anul 1890 cu privire la mărcile înregistrate.⁴⁰

Legea comerțului a reglementat în mod detaliat societățile comerciale. Patrimoniile *societăților în nume colectiv* și *în comandită simplă* erau compuse din aporturile patrimoniale ale asociațiilor, care puteau fi vărsate în bani, imobile sau alte bunuri cu valoare patrimonială. Având în vedere că asociații societății în nume colectiv și comanditul societății în comandită simplă purtau o răspundere patrimonială solidară, directă și nelimitată pentru activitatea societății față de terțele persoane neasociate, patrimoniul societar nu se diferenția de patrimoniul propriu al asociațiilor. Din acest motiv, o polemică persistă până în zilele noastre în doctrină privind răspunsul corect la întrebarea dacă aceste două forme societare pot fi într-adevăr considerate veritabile persoane juridice independente.

Relansarea vieții economice din Transilvania poate fi datată în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau, mai degrabă, în ultima treime a acestui veac. În parte datorită Băncii Comerciale și de Credit Ardelene S.A. și în parte ca urmare a influxului de capitaluri străine, în primul rând minieritul – de aur, minereuri feroase, sare – și apoi sectorul siderurgic bazat pe acesta au fost cele care au permis organizarea societăților pe acțiuni pe lângă societățile comerciale mai mici.⁴¹ Primele societăți pe acțiuni au putut fi organizate în Transilvania numai în urma compromisului austro-ungar. „Forma societară pe acțiuni s-a încetățenit în primul rând în rețeaua de creditare, respectiv în industrie. Poate afirmația noastră este suficient dovedită de faptul că între 1867–1873, în Transilvania, luată în sens larg, au fost înființate 34 de societăți pe acțiuni industriale. [...] În rețeaua de creditare, la rândul lor, au fost fondate 43 de bănci și case de economii în forma societăților pe acțiuni.”⁴² Revitalizarea vieții economice din Transilvania a motivat și aplicarea normelor juridice de drept comercial și, în primul rând, a regulilor Legii comerțului. Societățile comerciale fondate după 1875, în primul rând societățile pe acțiuni și cooperativele, trebuiau deja să fie înființate conform normelor acestor legi.

Societatea pe acțiuni și cooperativa puteau să-și înceapă activitatea doar după ce avusese loc înregistrarea actului constitutiv adoptat de adunarea generală a societății, adică după înregistrarea contractului de societate. Legea a determinat în mod precis structura acestor două forme de societate. Capitalul social al societății pe acțiuni era format prin subscrierea de către acționari de acțiuni care trebuiau să aibă o valoare identică. Acționarii nu puteau fi ținuti să răspundă pentru creanțele sociale către creditorii societății cu patrimoniile lor proprii. Acțiunea este un titlu de valoare care nu întruchiează numai valoarea nominală a titlului de creanță, ci îndreptățește proprietarul acesteia să exercite drepturile sale

40 Vida Sándor (2012): A magyarországi védjegyoltalom története, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* nr. 4/2012, p. 52-58.

41 Szász Zoltán et. al. (1986): *Erdély története III*, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 1543–1563.

42 Egyed Ákos (2007): A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és a XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formára, în Csetri Elek et al. (ed.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Cluj-Napoca, http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2613.pdf.

cu privire la funcționarea societății. Acționarul dispunea de drepturi de vot în virtutea acțiunilor deținute, acesta putând alege membrii organelor societății pe acțiuni și putând fi ales în aceste organe. Acesta avea dreptul să conteste hotărârile adunării generale în fața instanțelor de judecată și, în baza acțiunilor deținute, respectiv în funcție de performanțele economice ale societății, avea și dreptul la dividende. Organul colectiv principal al societății pe acțiuni era adunarea generală, fiecare acționar fiind membru al acesteia. Adunarea generală avea dreptul să-și aleagă membrii directoratului și ai comisiei de cenzori. Directoratul răspundea pentru funcționarea societății, sub controlul comisiei de cenzori, care era independentă de acesta.

Capitalul necesar dezvoltării afacerilor în Transilvania nu a fost concentrat numai de bancherii și băncile înființate de marii industriași „străini”, întreprinderile agricole mai mici au beneficiat de activitatea de creditare accesibilă și facilă desfășurată de cooperativele de economii. O astfel de instituție era Casa Auxiliară de Economii înființată în 1858 la Cluj, apoi instituțiile de creditare cu caracter cooperativ înființate după 1867 la Bistrița, Brașov și Târgu Secuiesc.

Solidaritatea reciprocă manifestată în forme cooperatiste a priit în primul rând înființării de cooperative de economii. Totuși, nu poate fi trecută cu vederea nici organizarea cooperativelor de consum și de comerț. Patrimoniul cooperativei, ca societate comercială, era format din aporturile puse la dispoziție de către membrii cooperatori, dar, spre deosebire de societatea pe acțiuni, aporturile nu trebuiau vărsate în mod obligatoriu în bani, putându-se contribui cu orice bun. Forma societară a cooperativei s-a răspândit rapid în Transilvania, în special în mediul rural, unde au dobândit importanță cooperativele de prelucrare industrială a laptelui și cele de asigurare a animalelor.⁴³ Însă, Legea din anul 1875 a permis funcționarea cooperativelor în sistem de răspundere limitată, dar și cu răspundere nelimitată, ceea ce însemna că în cazul în care membrii cooperatori acceptau forma răspunderii nelimitate, aceștia deveneau răspunzători față de terți nu numai cu patrimoniul cooperativei, ci inclusiv cu propriile lor patrimonii. Această din urmă formă a fost ulterior suprimată printr-o modificare a legii în anul 1920. Din punctul de vedere al structurii, cooperativa trebuia organizată în mod similar cu societatea pe acțiuni.⁴⁴

Celălalt grup semnificativ al normelor cuprinse în Legea comerțului îl constituie regulile aplicabile operațiunilor comerciale, mai precis regulile *contractelor comerciale*. Erau considerate operațiuni comerciale: cumpărarea comercială (cu scop de revânzare), contractul de transport, contractul de antrepozit, contractul de consignatie, contractele de asigurare și operațiunea de editură (multiplicarea, publicarea și comercializarea publicațiilor). Numai contractele expres și limitativ prevăzute de lege au fost considerate operațiuni comerciale. Aceste contracte au fost împărțite în două grupuri diferite de către legiuitor, ca operațiuni comerciale obiective și subiective. Operațiunile comerciale subiective erau cele în care cel puțin una dintre părți

⁴³ Egyed (2007): p. 46.

⁴⁴ Kuncz Ödön (1928): *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata I.*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, p. 494.

trebuia să dețină calitatea de comerciant potrivit legii, de exemplu consignatarul sau transportatorul. În celelalte cazuri, obiectul juridic al contractului era de așa natură încât putea să transforme contractul într-o operațiune comercială, spre exemplu cumpărarea bunurilor mobile.

Deoarece, în Transilvania, ABGB a rămas în vigoare și în urma încheierii compromisului austro-ungar, în materia contractelor, după anul 1875, părțile contractante și, în eventualitatea unui litigiu, instanțele de judecată, trebuiau să-și îndrepte atenția spre două legi. Vânzarea și schimbul bunurilor imobile, locațiunea, arenda și contractele de împrumut erau guvernate de regulile stipulate în capitolul privitor la drepturile reale – obligații – al ABGB, în timp ce în cazul operațiunilor comerciale aceste norme au fost completate în mod eficient în activitatea cotidiană de Legea comerțului.

Scrisoarea de trăsură eliberată de transportator, reglementată prin Legea comerțului, avea conținutul prevăzut de lege, și anume: numele expeditorului și al transportatorului, sediul comercial al acestora, obiectul transportului, numele și sediul comercial al destinatarului, locul și data predării și preluării, traseul transportului; *acțiunea* subscrisă de acționar, *recipisa de depozit* emisă de antrepozitar pentru bunurile depuse, *cambia* eliberată de debitor, ca titluri de valoare, au permis dezvoltarea *legislației titlurilor de valoare* în Transilvania și în Ungaria.

Operațiunea de editură a contribuit la dezvoltarea drepturilor de autor. ABGB nu cuprindea prevederi cu privire la creațiile intelectuale și, implicit, nici prevederi referitoare la drepturile de autor. Regulile Temporare de Jurisdicție au prevăzut ocrotirea „bunurilor ideale”, însă acest lucru a fost insuficient pentru protecția drepturilor concrete ale scriitorilor, poezilor și compozitorilor. Legea comercială a dorit să rezolve această chestiune din perspectiva editurilor și a reglementat conținutul operațiunii de editură, respectiv drepturile și obligațiile autorilor și editurilor.⁴⁵

V. DREPTUL SUCCESORAL

În urma desființării sistemului proprietății ginții, cu regulile de inalienabilitate aferente acestuia, libera dispoziție asupra bunurilor între vii și pentru cauză de moarte putea fi valorificată. Din aceasta a rezultat și libertatea de dispoziție prin testament. Nici dreptul, nici posibilitatea întocmirii unui testament nu au constituit o noutate în epoca burgheză. Acestea au existat și în cadrul normelor de drept cutumiar ale epocii feudale, dar valabilitatea actului de dispoziție a fost influențată de existența restricțiilor aplicabile unor categorii de bunuri în câmpul dreptului real. Testamentele constituie izvoare istorice primare, nu numai pentru descoperirea condițiilor patrimoniale ale unui neam sau ale unei comunități mai mici, dar și pentru cunoașterea raporturilor de familie și descrierea istoriei comunităților respective. Din această

45 Kuncz Ödön (1938): *A magyar kereskedelmi és váltófog tankönyve*, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest; Nagy Ferenc (1884): *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a birói gyakorlatra I-II.*, Budapest.

perspectivă, un izvor deosebit de important este constituit de testamentele rămase din rândul seculilor.⁴⁶

Testamentele din această perioadă ridică multiple întrebări în practică. Avea dispunătorul posibilitatea să excludă de la moștenire toți membrii familiei sale? Avea dispunătorul dreptul să exheredeze moștenitorul său risipitor?

În timpul existenței sistemului restricțiilor aplicabile proprietății, din punctul de vedere al dreptului de dispoziție, iar în cadrul acestuia al sistemului proprietății ginții, moștenitorii legali nu puteau fi excluși de la moștenire, împotriva prodigului existând doar posibilitatea solicitării partajului bunurilor aflate în coproprietate. Normele aplicabile au fost consemnate în mod precis de către Werbőczy în Tripartit, însă această situație s-a modificat ca urmare a intrării în vigoare a ABGB-ului. Dreptul la libera dispoziție prin testament, de principiu, a asigurat pentru dispunător posibilitatea de a lăsa patrimoniul său drept moștenire oricui, chiar și fără a lua în considerare toți moștenitorii săi legali. ABGB însă a stabilit cercul moștenitorilor „necesari” (rezervatari). Copiii celui care lăsa moștenirea prin testament și, în cazul în care aceștia ar fi fost precedeați, părinții acestuia (paragraful 762), erau moștenitori rezervatari. Copiii, ca moștenitori necesari, erau îndreptățiți la jumătate din cota lor de moștenire legală cu titlu de rezervă, iar părinții la o treime din cota lor de moștenire legală (paragraful 765-766).

Cel care lăsa moștenirea avea posibilitatea să înlăture de la moștenire moștenitorii săi necesari prin exheredare, dacă aceștia deveneau nedemni de a moșteni. Motivele de nedemnitate erau enumerate expres și limitativ de către ABGB (paragraful 768).

Devenea nedemn moștenitorul necesar care:

- atentase la viața celui care lăsa moștenirea;
- săvârșise împotriva persoanei care lăsa moștenirea fapte de violență nejustificată;
- săvârșise o infracțiune pentru care legea prevedea pedeapsa detențiunii pe viață sau o pedeapsă cu închisoarea cu o durată minimă de 20 de ani;
- îl împiedicase pe cel care lăsa moștenirea să-și întocmească testamentul;
- fiind copilul persoanei care lăsa moștenirea, se lepădase de confesiunea sa creștină;
- nu oferise ajutor celui care lăsa moștenirea când acesta se afla la nevoie;
- prezenta un stil de viață imoral.

În cazul părinților era prevăzut un motiv suplimentar pentru exheredare: dacă părintele abandonase creșterea copilului său (ABGB paragraful 769).

46 Tüdös S. Kinga (2003): *Erdélyi Testamentumok I.*, Mentor Kiadó, Târgu-Mureș; Tüdös S. Kinga (2006): *Erdélyi Testamentumok II.*, Mentor Kiadó, Târgu-Mureș; Tüdös S. Kinga (2008): *Erdélyi Testamentumok III.*, Mentor Kiadó, Târgu-Mureș; Tüdös S. Kinga (2011): *Erdélyi Testamentumok IV.*, Mentor Kiadó, Târgu-Mureș; Rűsz-Fogarasi Enikő (2014): *Erdélyi testamentumok V.*, Mentor Kiadó, Târgu-Mureș; Tüdös S. Kinga (2016): *Végrendelkezés, temetkezés a székelyek körében*, în Egyed Ákos, Hermann Gusztáv, Oborni Teréz (ed.): *Székelyföld története II.*, MTA-BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, p. 308-326.

[...] cel ce cu rea-credință a vătămat onoarei, corpului sau patrimoniului persoanei care lasă moștenirea sau ale copiilor, părinților sau soțului acesteia, sau a atentat la o astfel de vătămare, în mod atât de grav, încât împotriva făptuitorului procesul penal ar putea fi declanșat din oficiu sau la plângerea persoanei vătămate potrivit legilor penale, va rămâne nedemn a moșteni, până când din circumstanțe nu se poate determina că cel care lasă moștenirea l-a iertat. (ABGB paragraful 540)

Exheredarea putea avea loc numai cu arătarea de către dispunător a motivului de nedemnitate prin testament. Dacă cel care lăsa moștenirea îl ierta pe moștenitorul său, nedemnitatea nu mai putea fi invocată.

Moștenitorul necesar putea solicita de la moștenitorul testamentar predarea rezervei ce i se cuvenea, moștenitorul testamentar nefiind însă obligat la predarea acesteia în natură. Era considerată suficientă predarea contravalorii rezervei prin plata unei sume de bani către moștenitorul necesar. Curia Regală (instanța supremă) a statuat în acest sens în mod consecvent în practica sa judiciară.⁴⁷

În privința cerințelor de formă a testamentului, ABGB a făcut distincție între testamentul privat (sub semnătură privată) și testamentul autentic. Testamentul autentic putea fi întocmit în mod valabil exclusiv de către notarul public. Conform normelor aplicabile formei testamentare sub semnătură privată, acesta putea fi scris de către testator personal, în acest caz fiind necesară prezența concomitentă a doi martori și aplicarea semnăturii lor pe testamentul astfel întocmit sau testatorul putea să solicite consemnarea actului de ultimă voință de către o altă persoană, în cel din urmă caz fiind necesară prezența concomitentă și semnătura a patru martori pentru valabilitatea actului (Legea XVI din 1876 paragr. 1).⁴⁸

Testamentele privilegiate au fost cunoscute și în regimul juridic reglementat de ABGB, când testatorul putea să dispună în formă orală de față cu patru martori, în cazurile prevăzute de lege. Acest testament a fost însă valabil numai pentru o perioadă de trei luni de la data întocmirii. Situațiile în care un testament privilegiat putea fi întocmit erau următoarele:

- în zonele afectate de epidemie,
- în zonele afectate de operațiuni militare,
- dacă testatorul dispunea exclusiv în favoarea moștenitorilor legali,
- când testatorul se afla pe mare;
- când testatorul dispunea ca întregul său patrimoniu să fie folosit în scopuri caritabile.

Normele ABGB au permis păstrarea instituției codicilului, a actului prin care conținutul inițial al unui testament este modificat sau completat. Astfel, testatorului

47 Staud Lajos (1913): *A magyar magánjog tételes jogszabályainak gyűjteménye*, Franklin Társulat, Budapest.

48 Teller Miksa (1942): *Végintézkedésen alapuló öröklés*, în Szladits Károly (ed.): *Magyar magánjog IV.*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, p. 233; Wenzel (1874): p. 458.

i s-a dat posibilitatea să completeze ulterior testamentul său întocmit anterior. De regulă, prevederile testamentului principal nu puteau fi integral schimbate prin codicil, care putea cuprinde numai modificări ale acestora.

În privința conținutului testamentului, era semnificativ dreptul testatorului de a dispune în forma substituției vulgare și a substituției fideicomisare simple (numită și substituție unică, cu desemnarea unui singur substituit).

Substituția vulgară însemna că, în eventualitatea în care moștenitorul principal desemnat ar fi predecedat testatorului sau nu putea moșteni după acesta din alte motive, acest prim moștenitor era înlocuit de drept cu moștenitorul subsidiar arătat prin testament.

Substituția fideicomisară simplă era permisă dacă testatorul stipula o condiție pentru transmiterea patrimoniului succesoral de la primul moștenitor desemnat (înstituit), la moștenitorul final (substituit). Până la îndeplinirea condiției, instituitul intra în posesia patrimoniului succesoral, dar avea numai dreptul administrării și utilizării acestuia, fiindcă acesta trebuia păstrat spre a fi transmis substituitului. Substituitul în acest caz era considerat moștenitor aparent.

Substituția fideicomisară simplă a cauzat numeroase dificultăți în practică. Deși în Transilvania nu putem vorbi de existența substituțiilor fideicomisare veșnice, totuși substituția fideicomisară simplă a prezentat caracteristici oarecum asemănătoare acestei din urmă instituții. Și în cazul *substituției fideicomisare veșnice* dispunătorul putea stabili prin testament persoana îndreptățită să moștenească patrimoniul succesoral sau o parte din acesta. Aici puteau fi valorificate principiile primogeniturii, senioratului, majoratului, junioratului și minoratului deopotrivă. Instituitul trebuia să păstreze întotdeauna averea care făcea obiectul substituției fideicomisare veșnice spre a fi transmisă substituitului.

În privința *moștenirii legale*, în sistemul ABGB s-a aplicat regula generală ca, în baza principiului *favor testamenti*, dacă testamentul era valabil, atunci devoluțiunea succesorală trebuia realizată în temeiul acestuia. Dacă cel care lăsa moștenirea nu întocmea un testament sau testamentul era ineficace din orice motiv, deveneau aplicabile normele moștenirii legale.

Moștenitorii legali ai persoanei care lăsa moștenirea erau în primul rând copiii acestuia – fiii și fiicele –, care moșteneau patrimoniul succesoral în cote egale (*in capita*). În cazul în care unul dintre copii era incapabil să moștenească, locul acestuia era luat – în baza principiului reprezentării *per stirpes* – de către nepoții de fiu.⁴⁹ Dacă cel care lăsa moștenirea nu avea descendenți, atunci, pe baza *sistemului parentelilor*, ascendenții și rudele colaterale până la gradul al șaselea inclusiv culegeau moștenirea, întotdeauna în cote egale, pe capete, conform principiului proximității gradului de rudenie (rudele în grad mai apropiat cu defunctul înlăturau de la moștenirea acestuia rudele în grad mai îndepărtat).

În lipsă de moștenitori legali, patrimoniul succesoral era moștenit de soțul supraviețuitor. Această normă stabilită de către ABGB a constituit o diferență semnificativă față de practica maghiară, căci în lipsă de descendenți, potrivit practicii judiciare

49 Sándorfalvi Pap István (1942): Törvényes öröklési jog, în Szladits Károly (ed.): *Magyar magánjog VI.*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, p. 52.

maghiare, elementele achizite ale patrimoniului defunctului erau moștenite de soțul supraviețuitor. În schimb, părțile din patrimoniul defunctului care erau dobândite cu titlu gratuit reveneau ramurii familiei de unde proveneau, ca patrimoniu al ramurii respective a familiei (gintii) defunctului. În acest sens au dispus Regulile temporare de jurisdicție, care însă nu au intrat în vigoare în Transilvania.⁵⁰ În baza practicii judiciare maghiare, însă, și în Transilvania sistemul moștenirii după parentelă a fost aplicat, în cazul în care cel care lăsa moștenirea nu avea descendenți.

În favoarea soțului supraviețuitor, în schimb – indiferent dacă soțul sau soția supraviețuia celuilalt soț –, ABGB a conferit un drept de uzufruct viager. În privința acestei prevederi, ABGB a derogat de la dreptul văduvei consemnat de către Werbőczy. În practica judiciară maghiară, numai văduva era îndreptățită să beneficieze de drepturile văduvei, care aveau un conținut mai extins decât simplul uzufruct. Văduva nu avea doar dreptul de posesie, de uz și de percepere a fructelor patrimoniului succesoral rămas după soțul său decedat, ci avea și dreptul la întreținere viageră.

ABGB nu a reglementat acest drept la întreținere, referindu-se la acesta în cadrul normelor din domeniul dreptului familiei, la reglementarea drepturilor și obligațiilor părinților și cele ale copiilor.

În urma intrării în vigoare a Legii privitoare la căsătorii (1894), în privința acordării drepturilor văduvei, soția separată de soț a dobândit un alt statut. Practica judiciară maghiară a fost de opinie că soția separată faptic de soț fără desfacerea legământului căsătoriei era îndreptățită să pretindă drepturile succesoriale care se cuveneau văduvei în urma decesului soțului său, dacă nu se afla în culpă pentru separația faptică și de aceea nu devenea nevrednică de acordarea drepturilor conferite în favoarea văduvei.⁵¹

Printre normele de drept succesoral ale ABGB trebuie amintită instituția imputării. Întregul patrimoniu transmis cu titlu gratuit între vii de către cel care lăsa moștenirea unuia dintre moștenitorii săi legali trebuia imputat asupra cotei de moștenire legală a moștenitorului gratificat. Această regulă era aplicabilă și în cazul în care patrimoniul era transmis cu scopul predării rezervei către moștenitor.

ABGB a prevăzut obligația declarării în cursul procedurii succesoriale de către moștenitor a faptului dacă acesta acceptă sau nu moștenirea. Până la momentul declarației de acceptare, moștenitorul nu putea intra în posesia patrimoniului succesoral și nu putea solicita nici măcar înscrierea sa anticipată în cărțile funciare. Această soluție era de asemenea contrară practicii judiciare maghiare în care, cu aplicarea principiului *ipso iure*, moștenitorul dobânda dreptul de proprietate asupra moștenirii din momentul decesului persoanei care lăsa moștenirea.

50 Sándorfalvi (1942): p. 75.

51 Homoki-Nagy Mária (2009): Az öröklési jog új szabályai az Mtj rendszérében, *Jogtudományi Közlöny* anul 2009 ediție specială, p. 22.